

5. Blažeković Milan, "De Archivos y Archivistas - Homenaje a Aurelio Tanodi", *Studia croatica*, XXIX, Buenos Aires, 1988, str. 133-136.

Krešimir Čvrlijak

ARHIVSKI UDŽBENICI ODNOSNO PRIRUČNICI NA SLAVENSKIM JEZICIMA

U zemljama slavenskog jezičnog područja već su prije drugog svjetskog rata postojali, manje ili više brojni arhivi. Arhivistička znanost razvijala se praktičnim radom u arhivima. Uzroke za to, što se nije pokazala veća potreba za teoretskim razmišljanjima, treba među ostalim tražiti u tome što je bilo vrlo malo zaposlenih u arhivima, pa nije bilo potrebe za nekom većom jednoobraznošću u radu. U knjižnicama starijih arhiva spomenutih država, nalazimo i danas stručnu literaturu na njemačkom, talijanskom, francuskom i engleskom jeziku iz onih vremena, a kojom su se pomagali u radu.¹ Na slavenskim pak jezicima među prvima je svakako djelo Kazimierza Konarskija s naslovom *Nowozytna archiwistyka polska i jej zadania* (Suvremena poljska arhivistika i njeni zadaci), Varšava 1929. u izdanju tamošnjeg Državnog arhiva. Ostale države nisu se maknule dalje od nacрта. Spomenuto ime za struku, što izvire iz francuskog *l'archivistique* koristilo se u svim slavenskim jezicima osim u ruskom i bugarskom.

Posve svojim putem kretala se struka u Sovjetskom Savezu što je bilo posljedica novog društvenog sustava. Tamo poznajemo pojam "državni arhivski fond", to je ukupnost sveukupne državne arhivske građe, što predstavlja većinu arhivske građe uopće, uključivo s građom iz djelokruga privrede. Čitavom državnom arhivskom građom upravlja se centralistički na različitim razinama, u skladu s državnom strukturom. U tu svrhu ustanovili su Centralnu arhivsku upravu Sovjetskog Saveza (1929), koju su 1938. godine preimenovali u Glavnu arhivsku upravu koja je imala, odnosno ima podređene arhivske uprave u republikama. I arhivska stručna literatura morala je računati s ideološkim zahtjevima sovjetskog sistema, a to je, u pravilu uopće bio i uvjet za njeno objavljivanje.

Nakon drugog svjetskog rata sovjetski se politički sustav proširio na sve slavenske države, a to je značilo i širenje sovjetskih načela i na arhivsko područje. Negdje prije, a negdje kasnije bio je manje ili više prekinut kontinuitet s predratnim razvitkom. Do krajnosti su bili ograničeni doticaji sa zapadnoevropskim arhivima. U nekim državama više, a u drugima manje arhivi su se uspjeli obraniti od izraženog miješanja politike u struku. Potreba za stručnom literaturom bila je sve izraženija, u većoj mjeri nego u zapadnim državama, jer su arhivi tada počeli preuzimati vrlo mladu građu koja je s političkim prevratom postala za nove državne organe, poduzeća i

¹ Adolf Brenneke - Wolfgang Leesch, *Archivkunde*, Leipzig 1953, 257-287.

ustanove praktički bez značenja. Brojni novi stručni problemi poticali su stručnjake, koji su osjećali privrženost struci, na ozbiljan istraživački rad.

U Sovjetskom Savezu moramo najprije spomenuti seriju priručnika, odnosno udžbenika koji započinju izlaziti već prije drugog svjetskog rata. Početak serije predstavlja pokušaj sustavnog priručnika G. A. Knjazeva, *Teorija i tehnika arhivnogo dela* (Teorija i tehnika arhivskog posla), Lenjingrad 1935. Neposredno nakon rata je slijedilo djelo K. G. Mitjaeva, *Teorija i praktika arhivnogo dela* (Teorija i praksa arhivske struke), Moskva 1946. Pojam tehnika arhivske struke nije se činio odgovarajućim pa su ga zamijenili s pojmom praksa arhivske struke. Nakon toga je skrb za arhivske udžbenike preuzela katedra za teoriju i praksu arhivske struke pri Moskovskom državnom povijesno-arhivskom institutu, osnovanom 1930. godine² i pripremila školsko pomagalo dopunjenog naslova *Teorija i praktika arhivnogo dela v SSSR* (Teorija i praksa arhivske struke u SSSR-u) godine 1958.³ te udžbenik s istim naslovom 1966. godine.⁴ Sedamdesetih godina u Sovjetskom savezu je težište arhivskih istraživanja okrenuto pitanjima vrednovanja, popune fondova te znanstveno-informacijskom aparatu. Posljednji pojam je specifičan za istočnoevropsku arhivsku terminologiju i označava pojedina arhivska pomagala te također, u cijelosti sva sredstva koja na bilo koji način omogućuju korištenje arhivske građe. To je rezultiralo brojnim novim pravnim propisima, kao i vrlo proširenim drugim izdanjem udžbenika iz 1966. godine (Moskva 1980; urednici F. I. Dolgih, K. I. Rudel'son). Oba izdanja imaju uglavnom jednak raspored materije: organizacija dokumenata državnog arhivskog fonda (arhivski fondovi pojedinih arhiva, pojedini arhivski fondovi, sređivanje dokumenata u arhivskom fondu, utvrđivanje vrijednosti dokumenata, dopunjavanje fondova, arhivske evidencije, provjera stanja u kojem se dokumenti nalaze), organizacija znanstveno-informacijskog aparata uz dokumente (popisivanje, arhivska pomagala, katalozi, vodiči), ciljevi i načini korištenja arhivskih dokumenata, organizacija posla u arhivima (pitanja vezana uz vođenje i planiranje arhivskog posla). O uporabi spomenutih udžbenika i u drugim istočnoevropskim i azijskim zemljama svjedoče prijevodi na brojne jezike (poljski 1954., njemački 1964., 1983., hrvatskosrpski 1976., a vjerojatno i neke druge).⁵

Pored spomenute serije, koja je označena kao udžbenik, izlaze također i opći radovi koji su prije svega namijenjeni praksi i zbog toga sadrže i brojne

² Vladimir Kološa: Izvještaj o stručnom usavršavanju na Moskovskom državnom povijesno-arhivskom institutu; Vladimir Zumer: Izvještaj o stažiranju u Sovjetskom Savezu, Arhivi 10/1987, 102-108.

³ Danica Gavrilović: Teorija i praksa arhivskog rada u SSSR, Arhivist 8/1959, sv. 3-4, 81-85.

⁴ Sredoje Lalić: Teorija i praksa arhivskog rada u SSSR, Arhivist 20/1970, sv. 1, 53-54; Botho Brachmann: Teorija i praksa arhivskog rada u SSSR, Archivmitteilungen 17/1967, 73-75.

⁵ Teorija i praksa arhivske službe SSSR, u redakciji prof. L. A. Nikiforova, doc. G. A. Belova (prijevod), Izdanje Zajednice arhiva Srbije, Beograd 1976, 330; Eberhard Schetelich: Theorie und Praxis des Archivwesens in der UdSSR, Archivmitteilungen 34/1984, 70-71; Manfred von Boettichen: Theorie und Praxis des Archivwesens in der UdSSR, Der Archivar 38/1958, 356.

primjere i obrasce (u izdanju Glavne arhivske uprave Sovjetskog Saveza). Moramo spomenuti dva takva djela: *Osnovnye pravila raboty gosudarstvennyh arhivov SSSR* (Osnovna pravila za rad u državnim arhivima u SSSR-u), Moskva 1984. te *Pravila raboty gosudarstvennyh rajonnyh i gorodskih arhivov* (Pravila za rad u državnim, pokrajinskim i gradskim arhivima), Moskva 1989.⁶ Spomenuti udžbenici i priručnici se vrlo slabo dotiču pitanja povezanih s poslovanjem u pisarnicama, s radom upravnih arhiva, obradom znanstveno-tehničke dokumentacije, foto i filmske građe i tonskih zapisa, kao također sa zaštitom i čuvanjem arhivske građe. Za ta pitanja postoje posebni priručnici.⁷ Kao zadnji po vremenskom redu objavljivanja izašli su priručnici za rad sa znanstveno-tehničkom dokumentacijom u državnim arhivima (1985), za rad upravnih arhiva (1986) te za rad sa kino-foto-fono gradom i videofonogramima u upravnim arhivima (1989). Bibliografija tih publikacija izašlih do 1980. godine nalazi se u djelu: *Moskovskij ordena "Znak početa" gosudarstvennyj istoriko-arhivnyj institut 1930-1981; Sbornik dokumentov i materialov* (Moskovski državni povijesno-arhivski institut, odlikovan "Redom časti" 1930-1981; Zbornik dokumenata i građe), 1984., dijelom pak u *Archivmitteilungen* (glasilu, čiji izdavač je bila Državna arhivska uprava Njemačke Demokratske Republike) 29/1979. br. 1. Upravni arhivi su u Sovjetskom Savezu i drugim istočnoevropskim državama oni arhivi u koje pristiže građa iz pismohrana, prije konačnog izručivanja povijesnim arhivima.

Sovjetski Savez poznaje i pojam arhivska znanost. On sadrži, pored teorije i prakse arhivskog rada i druge discipline, kao povijest i organizaciju arhivske djelatnosti, arheografiju, arhivsko pravo (zakonodavstvo), arhivsku terminologiju, znanstvenu organizaciju rada i ekonomiku arhivskih ustanova te arhivsku statistiku.

Od ostalih slavenskih zemalja nakon drugog svjetskog rata, najduže se sačuvao kontinuitet s predratnim razvojem u Češkoslovačkoj. Tamo je već 1948. godine izašao zbornik predavanja o arhivskoj praksi što su ga uredili Miroslav Volf i Antonin Haas pod naslovom *Archivni přručka* (Arhivski priručnik). Češkoslovačka arhivska uprava je zatim 1965. godine objavila novo kolektivno djelo pod istim naslovom. Za ono vrijeme to je bio odličan priručnik, koji je obuhvaćao 8 poglavlja: arhiv (pojam i njegove funkcije), arhivalije i njihove kategorije, poslovanje u pismohranama, odabiranje (škartiranje), svrstavanje, sređivanje i evidentiranje arhivalija, korištenje u arhivima, arhivske publikacije te zaštita i čuvanje arhivalija. Godine 1971. knjiga je izašla u drugom, nepromijenjenom izdanju.

Jugoslavija je dobila prvi arhivski priručnik na srpskohrvatskom jeziku 1959. godine i to kolektivno djelo pod naslovom *Iz arhivistike*, namijenjeno prije svega za potrebe školovanja stručnih kadrova čiji se broj

⁶ Vladimir Kološa: *Osnovnye pravila raboty gosudarstvennyh arhivov SSSR*, Arhivi 8/1985, 151; Herman Schreyer: *Osnovnye pravila raboty gosudarstvennyh arhivov SSSR*, *Archivmitteilungen* 36/1986, 175-176.

⁷ Ingo Rösler: *Osnovnye pravila raboty gosudarstvennyh archivov s kino-fonodokumentami*, *Archivmitteilungen* 31/1981, 230.

u tom vremenu već prilično povećao.⁸ Uređivanje arhivske djelatnosti na temelju saveznog Zakona iz 1964. godine te priprema njemu odgovarajućeg republičkog zakonodavstva, dale su povod za dublja stručna izučavanja. Rezultat tog rada bile su tri publikacije objavljene sljedećih godina: najprije u Zagrebu djelo Ivana Beuca *Arhivistika*, 1968., koje sadrži poglavlja o razvoju arhivistike i arhivske djelatnosti, vrstama arhivskih dokumenata, preuzimanju arhivalija u arhivske ustanove, stvaranju arhivskih fondova i zbirki, metodama sređivanja, vrednovanju građe te popisu fondova i zbirki. Drugo djelo s istim naslovom *Arhivistika*, autora Sergija Vilfana i Jože Žontara, izašlo je u Ljubljani na slovenskom jeziku 1973. godine i obuhvaća poglavlja: pojmovi i načela, temeljne osobine arhivske građe (načini sređivanja građe na osnovi poslovanja pismohrana), sređivanje, izlučivanje nepotrebne dokumentarne građe (odabiranje arhivske građe), evidencije građe, zaštita arhivske građe do preuzimanja u arhiv, korištenje građe, arhivski stručni poslovi u vezi s mikrofilmiranjem i posebnim vrstama zapisa. Nakon toga, izašlo je 1977. godine u Zagrebu kolektivno djelo na hrvatskom jeziku *Priručnik iz arhivistike*⁹. Djelo čiji je glavni urednik bio Bernard Stulli, obuhvaća poglavlja o arhivima, arhivskoj građi, arhivskoj građi u nastajanju, o odabiranju i izlučivanju, preuzimanju arhivske građe (popunjavanje fondova), smještaju građe u spremištu, sređivanju i popisivanju, znanstveno-informativnim sredstvima i znanstvenoj djelatnosti arhiva, korištenju arhivske građe, njenom objavljivanju, kulturno-prosvjetnoj djelatnosti arhiva, konzervaciji i restauraciji, fotoreprodukciji i mikrofilmiranju, o arhivskom osoblju, arhivskim zgradama te o arhivskom zakonodavstvu u Jugoslaviji.

Djelo Ivana Beuca ne govori o poslovanju s dokumentima u pismohranama; o tome je isti autor naknadno (1973) izdao posebnu knjigu s naslovom *Osnovi registrature u teoriji i praksi*. U djelu Sergija Vilfana i Jože Žontara izostavljena su pak tehnička pitanja jer je o tome izašla 1972. godine knjiga više autora u Ljubljani s naslovom *Arhivska tehnika*. U njoj se govori o materijalu od kojeg je arhivska grada, opremi arhivske građe, oštećenjima građe, konzervaciji i restauraciji, arhivskim zgradama, arhivskom fotolaboratoriju, aparatima za kopiranje te opremanju arhivskih čitaonica i izložbenih prostora.

Posebni arhivski organi postojali su u Jugoslaviji tek kratko vrijeme, pa se zato kao izdavači arhivskih priručnika odnosno udžbenika pojavljuju stručna društva i arhivi. Relativno velik broj priručnika nije samo posljedica jezičnih razlika, nego također i različitog povijesnog razvoja pojedinih dijelova države, što ima odraz kako na arhivskoj građi, tako i u profesionalnom radu.

⁸ Smiljka Durić: *Priručnik iz arhivistike*, *Arhivski almanah* 1/1958, 235-236; Ivan Srebrnić: *Iz arhivistike*, *Arhivski vjesnik* 3/1960, 453-458; Poglavlje u publikaciji *60 let Mestnega arhiva ljubljanskega*, Ljubljana 1959, u kojem Sergij Vilfan obrađuje stručna pitanja, a nastalo je tokom suradnje na spomenutom priručniku i predstavlja na neki način njegovu dopunu.

⁹ Radomir Bogdanović: *Okrugli stol časopisa "Arhivist"* o publikaciji *Priručnik iz arhivistike*, *Arhivist* 30/1980, br. 1, 145-158.

Sedamdesete godine značile su veliki napredak arhivske znanosti i u Poljskoj. Tamo je najprije Bohdan Ryszewski objavio iscrpnu studiju *Archiwistyka. Przedmiot, zakres, podzial* (Arhivistika. Predmet, opseg, razdioba), Varšava-Poznan 1972. Nekoliko godina iza toga izašao je priručnik Biernata Czeslawa, *Problema archiwistyki wspolczesnej* (Problemi suvremene arhivistike), Varšava 1977.¹⁰ Knjiga je podijeljena na 9 poglavlja koja obrađuju predmet, ciljeve i razgraničenja arhivistike od srodnih znanosti, arhivsku gradu i njene vrste, rad u pismohranama te upravne arhive, probleme vezane uz vrednovanje i odabiranje, oblikovanje i sređivanje fondova, arhivska pomagala te pitanja korištenja, čuvanja i održavanja arhivske građe, uključujući konzervaciju i restauraciju te pitanja organiziranja državnog arhivskog fonda, što znači organizaciju arhivske djelatnosti.

Osamdesetih godina je arhivska struka u Bugarskoj dosegla razvoj u ostalim istočnoevropskim zemljama. Tamo je najprije Arhivska uprava objavila kolektivno djelo pod naslovom *Metodičeski kodeks* (Metodološki priručnik), Sofija 1982.¹¹ Priručnik obuhvaća 4 dijela koji se odnose na organizaciju i upravu arhivske djelatnosti, metodološke smjernice za rad s dokumentima i posebnim vrstama arhivske građe u arhivima te smjernice za objavljivanje arhivske građe. Drugi po redu izašao je udžbenik sastavljen od predavanja Šestke Petkove na sveučilištima Kliment Ohridski u Sofiji te Ćiril i Metod u Velikom Tarnovu, pod naslovom *Uvod v arhivoznanieto* (Uvod u arhivsku znanost), Veliko Tarnovo 1986.¹² Djelo obrađuje veliki broj naslova koji su tipični za arhivsku stručnu literaturu u istočnoevropskim državama: predmet i metoda arhivske znanosti (autorica rabi izraz znanost), osnovne faze u povijesti arhiva i organizaciji arhivske djelatnosti, funkcije i vrste dokumenata/isprava, poslovanje s dokumentima u pismohranama, vrednovanje dokumenata, oblikovanje fondova i njihova stručna obrada u pismohranama te upravni arhivi, sastav, oblikovanje i klasificiranje državnog arhivskog fonda, organizacija arhiva te načela popunjavanja fondova. Slijedi prikaz obrade fondova u arhivima (uključujući sređivanje i popisivanje), nakon toga govori o značenju povijesti institucija u arhivskoj teoriji i praksi, pitanjima vezanim uz registriranje (pregled) arhivske građe, reviziju fondova i zaštitu arhivske građe. Spomenimo još arhivske zgrade, opremu te konzervaciju i mikrofilmiranje. Zadnji dio knjige odnosi se na znanstveno-informacijski aparat, informacijsku djelatnost arhiva, poslove za javnost, korištenje arhivske građe te izdavačku djelatnost arhiva.

Nakon 1976. u Jugoslaviji se započela postupno provoditi opsežna reforma čiji je cilj bilo školstvo, koje bi u potpunosti bilo usmjereno primjenljivosti. U srednje škole kulturnog usmjerenja uveli su kao predmet i arhivistiku, za što su bili potrebni i udžbenici. Tako su nastale dosta obimne knjige namijenjene srednjoškolcima pod naslovom *Arhivistika* na

¹⁰ E. Hartstock: Biernat Czeslaw, Problemy archiwistyki wspolczesnej, Archivmitteilungen 29/1979, 233-234.

¹¹ Gerlinde Grahn: Metodičeski kodeks, Archivmitteilungen, 33/1983, 176.

¹² Gerlinde Grahn: Petkova Steska, Uvod v arhivoznanieto, Archivmitteilungen, 38/1988, 213-214.

srpskom jeziku (Ivanka Bruk - Ljubodrag Popović, 1986), slovenskom (Jože Žontar, 1984) te makedonskom jeziku (Miloš Konstantinov, 1986).¹³ Reformu su pak u svim republikama manje-više opozvali, pa se među ostalim, niti arhivistika više ne predaje u srednjim školama.

Koncem osamdesetih godina dobili smo još dva opsežna priručnika: na slovačkom jeziku kolektivno djelo pod naslovom *Ochrana, sprístupnovanie a využívanie archívnych dokumentov* (Zaštita, osposobljavanje i korištenje arhivske građe), Bratislava 1988. te na poljskom jeziku rad Halina Robótka - Bohdan Ryszewsky - Andrzej Tomczak, *Archiwistyka* (Arhivistika), Varšava 1989.¹⁴ Slovačko djelo podijeljeno je u 8 poglavlja: osnovni pojmovi, predarhivska opskrba, osnovne evidencije, osposobljavanje arhivskih dokumenata (sređivanje, arhivska pomagala), objavljivanje izvora, korištenje, kompjutorizacija i arhivska djelatnost, zaštita arhivalija. Poljski pak priručnik ima dva dijela, u prvom se govori o arhivskoj teoriji i metodologiji (odvojeno za pisanu građu i dokumente koji zahtijevaju posebno postupanje, kao npr. starija građa, obiteljske zbirke, ostavštine, kartografska, tehnička, foto dokumentacija, filmovi, mikrofilmovi i sl.), drugi, opsežniji dio ima naslov *Opis povijesti poljskih arhiva i njihova sadašnja organizacija*.

Kao što pokazuju prikazana djela, arhivska znanost u slavenskim zemljama snažno se razvila zadnjih desetljeća, među ostalim i u svezi s uključivanjem predmeta u visokoškolski studij. Udžbenika, odnosno priručnika imamo na svim slavenskim jezicima. Poznavaoću zapadnoevropske literature će doduše činiti određene teškoće stručna terminologija, koja je ponekad više ili manje pod utjecajem sovjetske, što ipak ne umanjuje značenje prikazane literature.¹⁵

Jože Žontar

Napomena: u dogovoru s autorom J. Žontarom, tekst je prevela N. Krtalić na hrvatski sa slovenskog jezika. Autor upozorava da je ovaj tekst pisan 1990. godine, dakle u vrijeme kad su kao jedinstvene države još postojale i SFR Jugoslavija i SSSR.

¹³ Jelka Melik: Jože Žontar, *Arhivistika*, Arhivi 8/1985, 150; Ingo Rösler: Jože Žontar, *Arhivistika*, *Archivmitteilungen* 34/1984, 218; Alfred Ogris: Jože Žontar, *Arhivistika*, *Der Archivar* 38/1985, 473.

¹⁴ Stefan Hartmann: Ein neuer Beitrag zum polnischen Archivwesen, *Der Archivar* 44/1991, 318-320.

¹⁵ Slovar' sovremennoj arhivnoj terminologii socialističeskij stran, Glavnoe upravlenie pri Sovete ministrov SSSR - Vsesojuznyj naučno-issledovatel'skij institut dokumentovedenija i arhivnogo dela, sv. I, Moskva 1982, 445, sv. II, Moskva 1988, 320.